

att det är tillräckligt och att skälet till detta också gjorts på grund av »arbetsekonomiska aspekter» (s. 38). Det är högst förståeligt. Var och en som sysslar med historiskt material vet hur tröttsamt det kan vara att sitta i ett dammigt arkiv. Men är det ett giltigt skäl? Särskilt förtjust verkar författaren vara i allmänna teoretiska begrepp, som egentligen inte betyder så mycket mer än att signalera vetenskaplighet, abstraktion och teori, med ord såsom systematisera, analysera, rekonstruera, att fördjupa analysen, att vidareutveckla en tes, finna en struktur, ett mönster, en tolkningsram, en strukturell matris, dimensioner och så vidare. Metodiskt säger sig Nordbäck utgå från kunskaps- och religionssociologin, med inspiration från religionssociologerna Peter Berger och Thomas Luckmann, begreppshistorikern Reinhart Koselleck, men även klassikern Jürgen Habermas. Med tanke på metaforernas centrala betydelse i avhandlingen blir man aningen förvånad när man får läsa att »Jag är medveten om att metaforbegreppet stått i fokus för en omfattande litteraturvetenskaplig och språkfilosofisk debatt, men betraktar samtidigt denna diskussion som irrelevant för föreliggande analys.» (s. 375) Irrelevant? Något argument ges inte för detta. Nordbäcks användning av metaforbegreppet har hämtats från ett par läroböcker. Här hade man väntat sig lite mer kvalificerad litteratur i synnerhet med tanke på den stora betydelse Nordbäck själv ger metaforerna. Det leder till att Nordbäck kanske alltför mycket förutsätter metaforen som endast ett retoriskt grepp med ursprung i Bibeln. Men metaforer handlar inte bara om retorik, alla religiösa metaforer har inte sitt bestämda ursprung i bibeltexter. Det finns ett metaforiskt tänkande. Inom kognitionsforskningen talar man om metaforernas betydelse för vårt begreppsskapande, att vi i själva verket tänker i metaforer. Trots dessa invändningar lyckas Nordbäck få ut ovanligt mycket av värde och intresse ur den språkliga striden mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism. Med gott samvete gör avhandlingen sin röst hörd.

David Dunér

Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2005 (450 s.)

Denna vackert illustrerade volym är en lätt bearbetad version av den doktorsavhandling i historia som Charlotta Wolff lade fram vid Helsingfors universitet i november 2004. Hon behandlar tiden från början av 1740-talet till slutet av 1780-talet, en period då den svenska utrikespolitiken visade ett starkt intresse för Frankrike. Svenska diplomatiska sändebud i Paris hade en mycket viktig roll, greve Carl Gustaf Tessin åren 1739–1742, greve Clas Ekeblad d. y. 1742–1744, friherre Carl Fredrik Scheffer 1744–1752, friherre Ulrik Scheffer 1752–1766, greve Gustav Philip Creutz 1766–1783 och friherre Erik Magnus Staël von Holstein 1783–1792. Det är dessa personers insats som behandlas i *Vänskap och makt*, en empirisk, källnära studie, inspirerad av det som man i Frankrike kallar *histoire totale*. Denna forskning strävar efter att ge en helhetsbild av äldre samhällen och kulturer. Enligt Charlotta Wolff har den traditionella diplomatiska och politiska historieskrivningen inte ägnat sig åt ett social- och mentalitetshistoriskt perspektiv, varför hon i sin avhandling lyfter fram de kulturhistoriska aspekterna, representationens kostnader och vardag, de personliga förbindelsernas betydelse vid utnämningar och förhållanden mellan diplomaterna och deras landsmän utomlands. Hon har använt en mycket omfattande korpus handskrivet svenskt och franskt arkivmaterial. En källa som utnyttjats förhållandevis sällan i äldre historieskrivning är rapporter som den franska polisen varje fredag överlämnade till den franske utrikesministern. Dessa innehöll uppgifter om utländska diplomaters och förnåma utlännings dagliga förehavanden. Charlotta Wolff har tack vare dessa kunnat studera de svenska diplomaternas umgänge och bekanta under två perioder, 1740-talet och åren 1770–1780. Dessa rapporter kombineras med memoarer, brev och andra vittnesbörd från sällskapslivet i Paris. De flesta handlingar som Charlotta Wolff analyserar är avfattade på franska. Detta förutsätter mycket goda kunskaper i språket, något som tyvärr börjar bli sällsynt bland dagens doktorander.

Analysen bygger på fyra olika frågeställningar: 1. Vilken var den franskvänliga politiska elitens personliga kontakt med Frankrike och den intellektuella kulturen där? 2. Hur fungerade kosmopolitismen i praktiken, det vill säga vilka sociala resurser, institutioner och

personliga kontakter utnyttjades och skapades under vistelserna utomlands? 3. Vilket var förhållandet mellan umgängeskultur och filosofi, eller med andra ord, i vilken mån var den praktiska kosmopolitismen också medvetet filosofisk? 4. Vilket var förhållandet mellan praktisk kosmopolitism och patriotiska ideal eller vilken betydelse hade utlandsvistelserna och de franska kontakterna för den svenska politiska elitens uppfattningar om fäderneslandet, mångdubbla lojaliteter och subjektiva tillhörighets känslor?

Sjuttonhundratalet brukar som bekant kallas kosmopolitismens århundrade. I Charlotta Wolffs avhandling står svenska adelsmäns kontakter med Frankrike i fokus. Det var framför allt hattarna som hade personliga eller politiska förbindelser med detta land. Många av dem hade goda kunskaper i franska. Den franska litteraturen var mycket värenommerad, det franska hovet i Versailles glänste och svensk adel ville hålla sig à jour med vad som hände. För att få information prenumererade man på olika tidskrifter, till exempel *L'Année littéraire* och *Le Journal des Savants*. Dessa fanns på flera herrgårdar, vilket bland annat katalogen från de Geers bibliotek på Leufsta bruk visar. Men eftersom tidskrifterna var utsatta för censur, räckte inte detta alltid. För att få veta vad som verkligen hände i Versailles, vilka böcker man läste, vilka teaterpjäser som man talade om, med mera, skaffade sig somliga en personlig informator i Paris. Charlotta Wolff skriver om hur Clas Ekeblad innan han kom till Paris, hade en litterär korrespondens med Carl Fredrik Scheffer. Viktiga men svåråtkomliga informationskällor var Grimms *Correspondance littéraire* (1753–1813) och Mettras *Correspondance littéraire secrète* (1775–1792). Framför allt den förstnämnda intresserade sig för kosmopolitiska frågor, den senare innehåller många smådeskrifter och pamfletter. Båda lästes i Sverige. Charlotta Wolff tar inte alls upp sådana tidskrifter eller dessa verk och deras betydelse, något som jag saknar i avhandlingen. Det finns numera index till båda korrespondenserna, vilket underlättar sökandet efter uppgifter.

Av de svenskar som vistades i Frankrike dominerade officerarna. De militära karriärerna utomlands var en väsentlig del av adelns praktiska kosmopolitism. Detta har tidigare undersökts ur militärhistoriskt, men knappast ur kultur- eller mentalitetshistoriskt perspektiv. Charlotta Wolff lyfter fram vilka intressen, strategier, tänkesätt och värderingar som låg bakom svenska officerares tjänstgöring utomlands. De flesta tjänstgjorde inom infanteriet, till exempel vid den franske

kungens så kallade tyska eller utländska regementen. Det omtalade *Royal Suédois* samlade flest svenskar. De regementen som hade svenska officerare låg för det mesta längs den norra eller nordöstra gränsen. En del städer var trista och avskräckande, men societetslivet i Nancy och Strasbourg påminde om det i Paris. Clas Julius Ekeblad tillbringade vintersäsongen 1767–1768 i Strasbourg. Han berättar i sina brev om teaterbesök, konserter, baler med mera. Men livet i garnisonen var inrutat och krävde stor anpassningsförmåga.

Vetenskapsmän, författare, konstnärer gjorde långa resor. Det talades om »de lärdas republik». För adeln fanns en internationell gemenskap grundad på ståndsolidaritet och gemensamma värderingar. Introduktionsbrev öppnade portar för dem, men trots detta mötte de framför allt religiösa och juridiska svårigheter – det hände att svenska resenärer hamnade i gäldenärshäfte för obetalda skulder. En del vände sig då till den svenska beskickningen i Paris för att få hjälp. Detta fick de ofta, men diplomaterna, som ansträngde sig för att förbättra sitt lands rykte genom att ofta visa sig vid hovet, ha stora fester, dyra ekipage och vackert inredda bostäder, kom inte sällan i ekonomiska svårigheter även de. Hedern och äran skulle till varje pris upprätthållas. Samtliga svenska sändebud i Paris, från Tessin till Creutz fördärvade sin privatekonomi på grund av höga representationskostnader. En tröst var kanske att de var mycket uppskattade, vilket bidrog till att höja Sveriges anseende vid det franska hovet.

Tidigare forskning har lyft fram de diplomatiska sändebudens betydelse för Sveriges kulturella förbindelser med Frankrike, men deras umgängeskretsar och sociala vanor har inte tidigare analyserats systematiskt med hjälp av administrativa arkivserier. De franska polisrapporterna som använts i denna avhandling visar hur den franske kungen försökte kontrollera utövat av offentlighetens och opinionens makt. Charlotta Wolff analyserar de svenska sändebudens umgängeskretsar, deras sociala vanor och kulturella aktiviteter i Paris mot bakgrunden av deras politiska uppdrag och sociala ställning. Diplomaterna hade tillträde till såväl det kungliga hovet som parisiska salonger. Vissa svenska diplomater, som Carl Fredrik Scheffer och Gustav Philip Creutz deltog aktivt i litterära cenakler. Scheffer besökte Madame de Tencin vars salong frekventerades av flera kända författare. Scheffer hade också kontakt med abbé Alary, grundaren av den samhällskritiska *Club de l'Entresol*, vars medlemmar tillhörde den franska adelsoppositionen. Efter sin hemkomst brevväxlade

Scheffer flitigt med några av dessa, liksom med encyklopedisterna Marmontel och Morellet. Den förres bok *Bélisaire* översattes redan året efter sin publicering till svenska, 1768. Den brändes och förbjöds i Frankrike, något som Charlotta Wolff bara nämner en passant (s. 315). Morellet stod i förbindelse med fysiokraterna, vilka mycket tack vare Scheffer fick ett visst inflytande i Sverige.

Med hjälp av de bevarade rapporterna kan Creutz verksamhet studeras mer ingående än tidigare svenska diplomaters. Det framgår att Creutz var en flitig gäst i Madame Geoffrins salong. Här träffade han bland annat encyklopedisterna d'Alembert, Marmontel, Helvétius och Grimm samt ibland Diderot. Många utläningar vurmade för Madame Geoffrin. De ansåg inte att de hade sett något i Paris om de inte hade besökt hennes salong. Gibbon, Walpole och Hume tillhörde hennes vänner liksom Stanislas Poniatowski. Creutz besökte även baron d'Holbachs salong, där Diderot var en flitig gäst. Han frekventerade Madame Neckers salong, samlingsplats för Turgots motståndare. Creutz tillhörde dessutom det mondäna sällskapet kring Madame de La Ferté-Imbault. Hon attraherade den diplomatiska eliten och flera av Choiseuls anhängare. Det var nämligen möjligt att samtidigt vara filosof och antifilosof, skeptiker och salongslejon. Båda lägren hade en kritisk inställning till maktavarna och deras politik. Creutz efterträdare Staël von Holstein besökte regelbundet Madame de Boufflers, säger Charlotta Wolff, men nämner inte orsaken. Det var tack vare henne som denne kunnat gifta sig med Neckers dotter (A. Vivie, *Lettres de Gustave III à la comtesse de Boufflers*, p. 360).

Creutz som hade lärt känna flera författare och själv hade litterära talanger, hade när han dog ett litet bibliotek som huvudsakligen innehöll nyare arbeten. Charlotta Wolff nämner några av verken samtidigt som hon deklarerar att hon framför allt intresserar sig för de idéströmningar som är företrädna i biblioteket. Här saknar jag en djupare analys. I Creutz bibliotek fanns t. ex. Raynals verk *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. Hon säger att den kom ut år 1770, men inte att det var i Amsterdam, utan författarnamn. Boken, som var ett inlägg i den kolonialpolitiska debatt som pågick i Frankrike, blev en stor succé. Det nämns inte att andra upplagan, som kom år 1774, förbjöds och att Raynal uppmanades lämna landet. Boken var för att citera Mettra »lika farlig som berömd». Det var rignoröst för-

bjudet att införa detta verk i Sverige, vilket gjorde den extra åtråvärd. Den blev en av de mest populära böckerna som beställdes från Neuchâtel, enligt Darntons *Pornografi och revolution*. Liksom denna bok var flera av de verk som Creutz hade och som omtalas i avhandlingen, tryckta utan kungligt tillstånd. De såldes alltså »sous le manteau», det vill säga illegalt. Detta sägs inte heller liksom inte orsaken till att de förbjöds. Bland antiklerikala, antikatomiska eller kristendomsfientliga verk i Creutz bibliotek omnämns *Le traité des trois imposteurs*. Denna bok om de tre bedragarna Mose, Jesus och Mohammed utkom anonymt i fransk översättning av d'Holbach år 1768. Det var inte helt ofarligt att ha en sådan bok i sin ägo. I Ekeblads bibliotek fanns, enligt Charlotta Wolff, »Voltaires berömda pornografiska satir över Jeanne d'Arc och den franska monarkin från 1755», *La Pucelle d'Orleans*. Att kalla poemet för pornografiskt är väl att ta i! Det är en satir, den är frispråkig, åtminstone den av Voltaire godkända upplagan från år 1762. Den version som Ekeblad hade var en piratupplaga, som Voltaire inte ville kännas vid.

Målet för adelsmännens vistelse i Frankrike var att inhämta färdigheter och förtjänster. Hit hörde även militära meriter. När officerarna återvände med nya kunskaper och med den ära som de eventuellt förskaffade nationen genom att utmärka sig i krig, tjänade och hedrade detta fäderneslandet. Men inställningen till adelns resor var inte enbart positiv, framför allt inte under senare delen av sjuttonhundratalet. Många undrade om den franska artigheten och den raffinerade livsstilen verkligen förbättrade sederna och moralen samt om de dyrbara resorna kunde betraktas som nationalekonomiskt förnuftiga. Det var en vanlig uppfattning att man i Paris övade sig i fåfänga, ägnade sig åt vidlyftigt leverne, slösade pengar på struntsaker och i nöjesruset glömde bort resans egentliga syfte, att studera och lära sig nyttigheter. Man kritiserade särskilt överflöd i klädedräkten. De som kom tillbaka från utlandet förde ofta med sig eller smugglade in förbjudna varor: spetsar, band, dyrbara tyger och alla möjliga nipper.

Efter den gustavianska statsvälvningen 1772 minskade aristokratins möjlighet att motta »pensioner» från främmande suveräner. Den gustavianska patriotismen betonade lojalitet mot kung och fosterland. Kosmopolit började beteckna en ansvarslös individualist som inte erkände något fädernesland. Begreppet fick en alltmer negativ laddning. Den postrevolutionära och tidigromantiska adelskulturen gick mot ökad slutenhet och exklusivitet.

Boken är mycket välskriven och lättläst, men jag har ett par språkliga funderingar. Charlotta Wolff använder mycket flitigt ordet »sociabilité» i betydelsen belevad umgängeskultur. Ordet, som varken finns i SAO eller NE:s *Ordbok*, är en översättning av *sociabilité*, ett ord som började användas under senare delen av 1700-talet. Enligt alla källor användes ordet först av markis de Mirabeau år 1756 i *L'Ami des Hommes*. Abbé Féraud skriver i sitt *Dictionnaire critique de la langue française* (1788), att ordet var nytt, men att det verkade som om det accepterats. Men hur frekvent är sociabilitet på svenska? Charlotta Wolff använder ordet »pensionär» för att beteckna dem som av staten uppbar en pension, det vill säga en personlig gratifikation. Detta gällde framför allt militärer. Här skulle en omskrivning eller det gamla ordet »gratialis» passat bättre. Med »akademiker» menar Charlotta Wolff »akademiledamot», vilket inte är den gängse betydelsen på rikssvenska,

Bokens många citat från de franska källorna är för det mesta översatta på ett utmärkt sätt; den franska texten finns i noterna, så man kan jämföra. Ibland översätts dock ett franskt ord med det motsvarande svenska, vilket inte alltid passar. Creutz skriver till exempel: »Jag [...] måste leva anständigt med den karaktär jag har» (s. 142). Ordet *caractère* hade förr ofta betydelsen »värdighet, befattning», vilket skulle passa bra här. Verbet *témoigner* har översatts med »säga» (s. 175). Ordet betyder »försäkra, bebyra», vilket skulle vara bättre i sammanhanget.

Noterna är många och ofta mycket utförliga. I några fall saknas emellertid källangivelser. Charlotta Wolff skriver således att Gustaf III under sitt besök i Paris umgicks med Madame de Boufflers, Madame de La Marck och Madame d'Épinay. Att Gustaf III träffat de förstnämnda grevinnorna vet den som läst *Gustave III par ses lettres* av Gunnar von Proschwitz. Men träffade han verkligen Madame d'Épinay, Grimms väninna? Skall det inte vara grevinnan d'Egmont, som Gustaf III också brevväxlade med (*op. cit.*, s. 77, n. 2)? Det så kallade mjölkkriget, ägde rum år 1775, som det står på sid. 200, inte några år senare, som det står på sid. 234.

Charlotta Wolffs ambition har varit att utreda på vilket sätt eliten i Sverige utnyttjade sina personliga relationer parallellt med de intensiva diplomatiska förbindelserna med Frankrike, vad detta land och den franska kulturen representerade för den svenska eliten. Sammanfattningsvis har hon lyckats mycket bra med detta. Avhandlingen är en mycket väl genomförd käll-

studie som ger en fyllig bild av ambassadörernas liv i Paris och kommer med många nya uppgifter. Bibliografin är imponerande. Boken rekommenderas å det varmaste.

Birgitta Berglund-Nilsson

ÖVRIGA RECENSIONER

Hans Helander, *Neo-Latin literature in Sweden in the Period 1620-1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Latina Upsaliensia 29, Uppsala 2004 (628 s.)

I denna mäktiga volym redovisar Hans Helander sina studier av latinsk litteratur i Sverige under stormaktstiden. Den perioden sträcker sig in i 1700-talet och förf. har dessutom tagit upp Linné, varför boken har omedelbar relevans för årsbokens läsare.

Helander studerar litteraturen ur tre aspekter: stil, ordförråd och idéer. Stilen ägnas rätt litet utrymme; alla latinets stilmedel är representerade i texterna, men stilistiken är välutforskad och förf. nöjer sig med att lyfta fram några figurer som han funnit iögonfallande och överrepresenterade. Ordförrådet däremot får nästan 250 sidor. Nylatinet var ett levande och anpassbart språk, menar Helander. Det fanns en konservatism som förföljde barbariska ord och strävade efter att bara använda de ord som romarna brukat, men detta var begränsat till de litterära genrerna och dominerade inte ens där. Nylatinet var användbart inte bara i retorik, poesi, filosofi och humaniora utan också för att beskriva nya administrativa, diplomatiska, geografiska, militära och tekniska företeelser i tiden. Sällan tillgreps metoden att bara sätta latinska ändelser på ord ur de moderna språken. Man plockade upp ovanliga antika ord eller gav nya betydelse åt de redan kända; betydelsefullt var inte minst att man sedan renässansen hade tillgång till grekiskans ordförråd som gav nya möjlighet att konstruera nya vetenskapliga termer. Till bilden av det levande språket hör också att det fanns modeord och jargonger.

Halva boken ägnar Helander åt att identifiera idéer och standardteman i texterna. En del av dessa teman är knutna till den svenska stormaktsrollen: propagandan mot katolikerna och även icke kristna bekännare, det götiska temat om svenskarnas gloriösa historia, paral-